

ISSN 0027-8084

УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLIX/1

БЕОГРАД

2018

УДК 811.163.41'367
811.163.41'38
371.671:811.163.41

Оригинални научни рад
Примљено 26. августа 2018. г.
Прихваћено 11. октобра 2018. г.

ВЕСНА Д. ФИЛИПОВИЋ*
(Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик)**

ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ КАО КОНДЕНЗАТОРИ РЕЧЕНИЧНОГ ЗНАЧЕЊА У УЏБЕНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА СТАРИЈЕ РАЗРЕДЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Под номинализацијама подразумевамо стварање номиналних средстава уместо вербалних. Овај процес карактеристичан је за многе европске језике, па и за савремени српски језик. Том процесу језичке кондензације погодују научни, административни и журналистички стил, док је за књижевноуметнички мање карактеристичан.

У овом раду се на грађи из уџбеничке литературе (*Читанка и Граматика*) испитује и утврђује место и значај глаголских именица као кондензатора реченичног значења у њима и даје објашњење о узроку њихове употребе у тим изворима. Показује се да су глаголске именице као кондензатори реченичног значења у уџбеницима присутне не само у сегментима који су написани научним, него и у сегментима који су написани књижевноуметничким стилем, а у раду ће се потражити и одговор на питање шта све може утицати на њихову употребу.

Кључне речи: уџбеници српског језика, реченична кондензација, глаголске именице, научни стил, књижевноуметнички стил.

1.1. У укупном речнику српског језика именице су најфреквентнија врста речи. Свакако у српском језику, у његовом речнику, именице заузимају високо место и захваљујући чињеници да је процес језичких номинализација жив процес.

Под номинализацијама М. Радовановић подразумева процесе који воде појављивању номиналних средстава уместо вербалних у исказима

---

* filipvesnafilip@gmail.com

** Студент докторских студија, смер Наука о језику.

природних језика. У резултату деловања таквих процеса реченични исказ са вербалним предикатом замењује се нереченичним (нпр.: *Авион њолеће / Полећане авиона...*) (Радовановић 1981: 251). Овај процес карактеристичан је за многе европске језике, па и за савремени српски језик.

Појму номинализације сродан је појам језичке кондензације. Проучавање ове појаве подразумева испитивање језичких средстава која служе сажимању исказа, односно кондензовању реченичног значења – а при том немају одговарајућих формалних обележја предиката (Радовановић 1977/I: 70). У функцији кондензатора реченичног значења могу се наћи и глаголске или девербативне именице.

Појава девербативних именица као кондензатора реченичног значења у нашој науци детаљно је проучена на теоријском плану. Обиман рад на ту тему објавио је Радовановић под насловом *Именица у функцији кондензатора*. У том раду он је дао основне теоријске поставке о девербативној именици као кондензатору реченичног значења, исцрпне класификације сваког значења и све поткрепио великим бројем примера из различитих функционалних стилова. О функционалним стиловима детаљно говори Тошовић (2002), а и Милорад Радовановић има класификацију функционалних стилова врло сличну Тошовићевој.

М. Радовановић је на основу испитане грађе дошао до закључка да процесима номинализације највише погодују научни, новинарски, административни, правни и политички стил или такозвани „специјални“ стилови. Он нам указује и на податак да је фреквенција појављивања девербативне именице у улози кондензатора реченичног значења у текстовима било ког функционалног стила двоструко већа него у литерарним делима.

У нашој лингвистичкој литератури такође се у новије време проучава феномен номинализација. О њему пишу М. Ивић, М. Радовановић, С. Танасић, Н. Бугарски, Б. Марић, Б. Ковачевић, В. Филиповић. Иако се о номинализацијама у нашој науци доста писало, углавном се та појава описивала на такозваним специјалним стиловима, а много мање на књижевноуметничком стилу (Танасић 2013; Филиповић 2015).

Девербативна именица у улози кондензатора реченичног значења, као нереченично средство у површинској структури исказа заступа глаголски предикат у финитном облику који се реконструише у одговарајућој реченици у дубинској структури истога исказа.

М. Радовановић истиче да постоји и неколико екстралингвистичких погодности за употребу девербативних именица, а оне су: интелектуализованост, уопштеност и апстрактност тематике. Он даље каже да

ово подразумева да су у питању посебне процедуре мишљења, које приликом избора језичких средстава као битне критеријуме постављају: економичност, синтетичност, безличност, неовремењеност, немодалност, статичност, анонимност агенса у исказима које кондензује и сл. (О томе се посебно говори у раду Радовановић 2007).

За разлику од клаузе са финитном глаголском формом у позицији предиката, нереченична предикација представљена девербативном именичком падежном конструкцијом не даје податке о граматичким значењима лица, времена, броја, рода, фазе, модуса итд. Када су ови подаци информацијски редувантни, посезање за девербативном именицом као решењем у површинској структури исказа условљено је економисањем језичких средстава (енергијом, временом, простором за саопштавање и сл.). Могућност да се додатним лексичким односно синтаксичким средствима подаци о већини помињаних значења и односа у површинској структури исказа са девербативном именицом ипак саопште, чини девербативну именицу у овом смислу неутралном синтаксичко-семантичком категоријом.

Девербативна именица се може појавити у слободним и везаним падежним конструкцијама. Везане (предлошке) падежне конструкције се показују погоднијим да заступају девербативну именицу у функцији кондензатора реченичног значења. По подацима које доноси Радовановић у свом раду девербативна именица се као кондензатор реченичног значења најчешће јавља у локативу и генитиву, затим следе инструментал и акузатив, а најмање фреквентни су номинатив и датив.

М. Радовановић је у помињаном раду дошао до податка да су у српском језику процесу кондензовања најподложнија значења темпоралности, каузалности, и разни видови значења пропратне околности. Даље следе и друга значења која су захваћена кондензацијом ове врсте: значење концесије, услова, средства, критерија, основа, циља и друга.

1.2. Овим радом настојимо да на грађи коју је понудила уџбеничка литература (*Чиианка* и *Грамаџика*) испитамо и одредимо значај глаголских именица као кондензатора реченичног значења у њима, као и да објаснимо узрок њихове употребе и у том корпусу, утврдиће се и које су девербативне именице најфреквентније у анализираном корпусу. У овом раду анализираће се два стила – научни у лекцијама о граматичким појавама, али и у текстовима који су у вези са анализом књижевног дела, и књижевноуметнички у одабраним текстовима за обраду, који се разликују по много језичких параметара. Један од параметара јесте и присуство односно одсуство номинализација, јер оне јесу одлика научног стила док се у књижевноуметничком ређе јављају. За потребе рада

одабрали смо два значења која су подложна процесу кондензовања – темпорана и значења пропратне околности, али и значења типа „основ, критериј“ која су захваћена кондензацијом у мањој мери. Грађа у раду распоређена је према постојећој подели коју је у свом раду *Именица у функцији кондензатора* дао Радовановић.

2.1. Темпорална значења

Конструкције девербативних именица с темпоралним значењем, по Радовановићу, спадају међу најпродуктивније у српском језику. Код ових конструкција у дубинској структури исказа реконструише се субординирана темпорална клауза. Двербативна именица предикацију коју у временском смислу идентификује одређује као антериорну, симултану или постериорну у односу на предикацију коју сама означава (Радовановић 1977/I: 100).

2.1.1. Значење антериорности исказују временске падежне конструкције када именују време испред кога се врши глаголска радња. За исказивање антериорности, по Радовановићу, користе следеће падежне конструкције: **пр(и)е + Ген., пред + Акуз., уочи + Ген. и до + Ген.:**

пр(и)е + Ген. [← Пр(и)е него што + Гл.]

научни: Која се гласовна промена извршила **џре губљења** сугласника Т из облика *изврсиџна* (Г 6: 63); Веровало се да сан долази по дете и одводи га, а затим га непрестано **џре буђења** враћа (Ч 6: 118); Отац је желео да, **џре** своје **смрџи**, још једном види сина (Ч 7: 105);

пред + Акуз. [←Непосредно пр(и)е него што + Гл.]

научни: Неколико година **џред џочетџак** Првог светског рата Дис се оженио (Ч 7: 214);

књижевнoуметнички: Пре две недеље, плачући, била је дошла на обалу Дунава да с њим проведе и последњу ноћ, **џред џолазак** (Ч 8; Црњански, *Сеобе*: 32);

уочи + Ген. [←Непосредно пре него што + Гл.]

научни: Како се осећа **уочи одласка** (Ч 7: 119);

до + Ген. [←Док + нег. + Гл.]

научни: Њима су музе омогућиле да певају **до смрџи** не водећи рачуна о глади... (Ч 7: 89);

књижевнoуметнички: **До** царевог **изрицања** пресуде преступница ће бити затворена (Ч 8; Михиз, *Бановић Сџрахиња*: 91).

Посебна је могућност када две девербативне именице у површинској структури исказа, једна у конструкцији **од + Ген.**, друга у конструкцији **до + Ген.**, оријентационо квантификују трајање корелативне предикације, њеним двоструким ограничавањем:

конструкција **од + Ген.... до + Ген.** [←Откад + Гл.... + ... па док + Гл....]

научни: Трагедије су се приказивале у једном дану, **од изласака до заласка** Сунца (Ч 8: 145).

2.1.2. Значење постериорности, по Радовановићу, исказују предлошко-падежне конструкције које именују временски одсек иза кога се врши глаголска радња: **након + Ген., посл(и)је + Ген., по + Лок., на + Акуз. иза + Ген. и од + Ген.:**

након + Ген. [←Након што + Гл.]

научни: Посебно тешка времена настала су за Словене **након** Тирилове и Методијеве **смрти** (Г 7: 15); Анализирај промене које учаваш на лицу и у понашању начелника **након сазнања** да је погрешно поступио (Ч 6: 219); **Након расељавања** ускока из Сења ускочку традицију у Приморју достојно настављају котарски ускоци (Ч 7: 179);

посл(и)је + Ген. [←Након што + Гл.]

научни: Која гласовна промена се извршила **после губљења** сугласника Д из облика *шесддесет* (Г 6: 61); У наведеној народној песми описује се повратак Белог Вида **после райовања...** (Ч 5: 65); **После** очеве **погибије** у бици на Марици 1371. Марко је постао турски вазал (Ч 6: 181); О чему је он размишљао непосредно **после боравка** у панорамама (Ч 7: 50); Студеница се **после доласка** архимандрита Саве из Свете Горе добила ранг првог манастира... (Ч 7: 111); **После** тродневних **борби**, хришћани су поражени (Ч 8: 104); Био је члан позоришне дружине лорда коморника, која је **после доласка** на престо Џејмса I постала Краљева позоришна дружина (Ч 8: 146);

књижевнoуметнички: **После** једне **шуче** у ливрепулској улици гусарски капетан... био је пензионисан (Ч 5; Радовић, *Кайејан Џон Пиллфокс*: 56); Оте му се један уздах као **после љача** (Ч 6; Киш, *Вереници*: 107); Мјесец дана **после** Бранкиног **доласка** партизани предузеле су напад (Ч 7; Ћопић, *Доживљаји Николејине Бурсаћа*: 63); И док се, у души, као у бескрајном кругу, једнако понављаху мисли о одласку, о одласку некуд, у Русију, над којом се, у очајању, изнемогао, **после** толико месеци **шумарања и љајње**, био наднео, дотле му је заспалом, први пут опет код куће тело дрхтало... (Ч 8; Црњански, *Сеобе*: 37); **После**

ручка се изнесе шарених јаја те сви узму... (Ч 8; Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*: 181); *После буна и райова* бежаху наишли неред, глад и свакојаке болести (Ч 8; Андрић, *Мосић на Жейи*: 237);

по + Лок. [←Након што + Гл.]

научни: Неко време борави у иностранству, а *по повраћку* у Русију започиње педагошки рад (Ч 5: 45); Већ девет година *по зидању* града напао га је султан Мурат II... (Ч 6: 226); Жена му је била муслиманка из богате и угледне породице, а *по кришћењу* добила је име Ката (Ч 7: 179); Није тачно установљено кад је Вишњић испевао ову песму, да ли првих година устанка, док је још био у Босни, или 1809. *по иреласку* у Србију (Ч 8: 65);

књижевноуметнички: *По досељењу* у град започео сам четворогодишње школовање (Ч 5; Тесла, *Моји изуми*: 157); *По доласку* у друштво, поздравите присутне (Ч 8; Петровић, *Бонџон*: 134); Обичај је да се *по устјајању* свако чељаде протрља ускршњим јајетом по лицу (Ч 8; Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*: 181);

од + Ген. [←Откад + Гл.]

научни: Рад Ћирила и Методија, као и њихових ученика, никад није био лак, јер су *од* самих *ћочейака* наилазили на непријатељство латинско-немачког свештенства (Г 7: 15); Србуље – рукописне и ћирилицом штапане књиге на српскословенском језику, које су Срби користили *од ћочейка* писмености до прве половине 18. века (Г 8: 20); Деци су *од рођења* певане успаванке... (Ч 6: 117); Дело у којем писац верно описује свој живот *од рођења* или само један одређени део живота (детињство, младост) назива се аутобиографија (Ч 7: 89);

књижевноуметнички: *Од* Бранкина *доласка* Николетина се почео мијењати (Ч 7; Ћопић, *Доживљаји Николећине Бурсаћа*: 63).

2.1.3. Значењем симултаности идентификује се време реализовања корелативне предикације. Радовановић наводи да симултаност може бити исказана следећим конструкционим моделима: **при + Лок., у + Лок., на + Лок., код + Ген., приликом + Ген., за (за време) + Ген., у току (током) + Ген., с(а) + Инстр., и ѿ + Инстр.:**

при + Лок. [←Кад / Док + Гл.]

научни: Ако се редни бројеви користе *при набрајању*, пише се запета... (Г 5: 90); Међутим, неке особе из различитих разлога имају потешкоће *при изговарању* неких гласова... (Г 5: 129); ЦРТИЦА (-): Користи се *при расињавању* речи на крају реда (Г 5: 161); *При сиварању*

звучних сугласника гласне жице су затегнуте и трепере... (Г 6: 29); **При изговору** самогласника ствара се звук који се назива тон... (Г 6: 29); **При изговору** вокала са силазним акцентом тон најпре расте (Г 6: 148); **При њисању** службеног писма мораш се придржавати одређених правила (Г 6: 175); **При изговору** вокала са краткосилазним акцентом тон се врло кратко пење (Г 7: 190); **При честийтању** се често користе устаљени изрази... (Г 7: 228); **При анализи** сцене сусрета у шљиваку обрати посебну пажњу на изглед и понашање кмета (Ч 7: 236); Уочи како је Страхихња реаговао **џри изрицању** пресуде (Ч 8: 95); Поема *Ламенї над Београдом*, написана је, **џри одмору**, на плажи у близини Лондона (Ч 8: 198); **При одређењу** романа као приповедне врсте најважније је разликовати: његов обим, развијену радњу, већи број ликова, лични тон (Ч 8: 194);

књижевноуметнички: А већ **џри њоврајку** – испустиће их расејано негде у прашини (Ч 7; Петровић, *Јабука на друму*: 81); Браћа су се била договорили да преваре жену **џри ојрошијају** (Ч 8; Црњански, *Сеобе*: 33); **При њознавању** и **џоздрављању** мушкарцу увек устају... (Ч 8; Петровић, *Бонїон*: 134);

у + Лок. [←Кад / Док + Гл.]

научни: **У њисању** запетом се обавезно одвајају вокатив и апозиција... (Г 5: 137); Шта мислиш, зашто вила не учествује **у џгри** муње и громава (Ч 5: 12); На који је начин дружење са псом помогло дечаку **у одрасћању** (Ч 5: 219); Очигледно је да разлика **у меморисању** бројева и њиховој каснијој употреби зависи од разлике у дужини њиховог изговора, јер их памтимо као звуке изговорених речи (Г 6: 147); Паузе **у њисању** обележавају се знаковима интерпункције... (Г 6: 156); Запета се пише **у набрајању** између претпоследњег и последњег члана низа који су повезани везником И (Г 7: 123); **У њисању** се обележавају узвичником, а **у говору** се подиже глас (узвична интонација) (Г 7: 172); Ауторизација текста – поступак у којем интервјуисана личност проверава готов интервју да би избегла могуће новинарске грешке **у џреношењу** одговора... (Г 7: 225); **У савладавању** одређеног градива важан је сам процес у ком усвајамо нове информације (Г 7: 234); Дугу епоху **у развоју** српскословенског језика прекинула је Велика сеоба Срба (Г 8: 20); Њима се веома често постиже убедљивост **у саошћавању**, показује емоционалности став према изговореном (Г 8: 168); **У** свакодневном **говору** неоправдано користимо велики број речи из енглеског језика (Г 8: 190); Структура језика, ипак, има веома важну улогу **у учењу** и **ојсћанку** неког језика (Г 8: 222); Јунак **у разго-**

вору са другим ликовима износи своје ставове... (Ч 6: 27); Извео је цвет српског племства на бојно поље и у отвореној *борби* положио живот у *одбрани* отаџбине (Ч 6: 168); Објасни уметничку улогу контраста у *јорџрејџисању* ликова госпође Персе и Сиде (Ч 7: 199); Уочи улогу стилских фигура у *стваранју* слојевитог значења лирске песме (Ч 8: 57); С књижевним стваралаштвом Бранислава Нушића сусретао/-ла си се у досадашњем *школовању* (Ч 8: 113); На који начин се дочаравају Благојева и капетанова узнемиреност у *ишчекивању* брода (Ч 8: 229);

књижевноуметнички: Час су били јачи Турци у *најаду*, час Срби у *одбрани* (Ч 6; Велмар Јанковић, *Улица Филипа Вишњића*: 221); Увелико се знало да су они најодабранији међу војводама ако не у *свађи*, а оно у *мржњи* (Ч 6; Велмар Јанковић, *Улица Филипа Вишњића*: 221); Један такав неспоразум био је већ у самом *јочетку* (Ч 7; Андрић, *Панорама*: 48); У *стрању* који је личио на лудило, она му је висила о врату... (Ч 8; Црњански, *Сеобе*: 33); И док се, у души, као у бескрајном кругу, једнако понављаху мисли о одласку, о одласку некуд, у Русију, над којом се, у *очајању*, изнемогао, после толико месеци тумарања и патње, био наднео, дотле му је заспалом, први пут опет код куће тело дрхтало... (Ч 8; Црњански, *Сеобе*: 37);

на + Лок. [←Кад + Гл.]

научни: Како поступа према деци *на јочетку*, а како на крају наведеног одломка (Ч 5: 214); Шта о породици Сабо сазнајеш *на* самом *јочетку* приче (Ч 6: 107); Упореди како се дечаци понашају према Мајклу *на јочетку* одломка, а како на крају (Ч 6: 131); Какав услов поставља Дмитар љуби *на јоласку* у лов (Ч 7: 138); О чему Вук брине *на расјанку* (Ч 8: 38); Провео је *на студијама* у Грацу једну годину... (Ч 8: 121); *На робију* у Пожаревцу написао је *Пројекцију* (Ч 8: 121);

књижевноуметнички: Готово ми је срце препукло *на расјанку* од наших голубова, живине и оваца, од нашег величанственог јата гусака које би се јутром дизале под облаке, а са заласком сунца враћале са својих хранилишта... (Ч 5; Тесла, *Моји изуми*: 157); Место светског и поносног имена Растислав, *на монашењу* му даде име библијско: Сава (Ч 7; Црњански, *Свети Сава*: 121);

приликом + Ген. [←Кад + Гл.]

научни: Одређене речи *приликом изговарања* реченице могу да се нагласе... (Г 5: 135); *Приликом промене* облика речи и *приликом грађења* нових речи поједини гласови се могу променити (Г 6: 39); Не растављају се латинична слова *lj*, *nj* и *dž* *приликом промене* речи у нови ред (Г 6: 168); Понекад се греша *приликом ујошребе* предлога (Г

7: 76); **Приликом њромене** именских речи по падежима дешавале су се различите гласовне промене (Г 7:145); Косовска легенда почела је да се ствара већ **ѡриликом ѡреноса** посмртних остатака кнеза Лазара... (Ч 6: 157); Усмено објасни гласовну промену која се извршила **ѡриликом грађења** речи (Г 8: 33); Интонација акцентованог самогласника може се променити и **ѡриликом грађења** нових речи од исте основе (Г 8: 142) Какве све послове он обавља **ѡриликом ѡодизања** Смедерева (Ч 7: 156); Читајући наведени опис Ускрса научићеш који су обичаји поштовани у српском народу **ѡриликом ѡрославе** великог хришћанског празника (Ч 8: 181);

књижевноуметнички: Девојка је, **ѡриликом одсѡујања**, била рањена... (Ч 7; Ћопић, *Доживљаји Николеѡине Бурсаћа*: 64);

за/у (време) + Ген. [← Док + Гл.]

научни: Језик ученика, кад сами међусобно разговарају, **за време одмора** или на улици разликује се од „нормалног“ (Г 7: 53); **За живоѡа** је објавио три збирке песама (Ч 6: 200); Књижевни опус Васка Попе садржи осам збирки песама које је песник објавио **за живоѡа** (Ч 7: 136); **За време избеглиѡиѡа**, међутим, мој отац који је становао у Приштини... (Ч 8: 121);

књижевноуметнички: **За време** свог **ѡредавања** гледао ми је право у очи (Ч 5; Миланковић, *Усѡмене доживљаји сећања*: 161); А ја сам обарао поглед према свима, сакривао се у школи **за време одмора** у нужник, и враћао се кући споредним улицама... (Ч 8; Андрић, *Деца*: 234);

у току (током) + Ген. [←Док + Гл.]

научни: Правилно диши **ѡоком говорења** (Г 6: 158); Запази шта је све доживео прерушени јунак **ѡоком ѡуѡовања** сватова (Ч 5: 143); Добро припремљен новинар спреман је да постави питање које се наметне **ѡоком** самог **разговора** (Г 7: 224); **Током чѡтања** уочавај и на маргинама текста бележи и издвајај приповедне целине (Ч 6: 42); **Током чѡтања** води белешке у Дневнику читања (Ч 7: 66); **Током боравка** на Јадранском приморју (У Девињу, 1911–1912) почео је да пише своје најзначајније дело *Девинске елѡије* (Ч 8: 41); На које све препреке наилазе задари **ѡоком градње** моста (Ч 8: 240);

с(а) + Инстр. [← Упоредо док + Гл.]

књижевноуметнички: Готово ми је срце препукло на расстанку од наших голубова, живине и оваца, од нашег величанственог јата гусака

које би се јутром дизале под облаке, а *са заласком* сунца враћале са својих хранилишта... (Ч 5; Тесла, *Моји изуми*: 157);

в + Инстр. [←Кад + Гл.]

научни: Саграђен је *йочейком* 15. века, у време турске најезде на српске земље (Г 7: 135); *Почейком* 20. века развија се стил есеја, а касније књижевне критике, новинарства и науке и назива се београдски стил (Г 8: 26);

књижевноуметнички: *Почейком* 7. века заузели су је Авари (Ч 7; *Природне рејкосџи и сџоменици кулџуре у Србији*: 96).

Анализирана грађа показала је да су девербативне именице са значењем темпоралности заступљене готово у свим конструкционим моделима којим српски језик располаже. За конструкционе моделе **на + Акуз., иза + Ген.** и **код + ген.** нису пронађени примери ни за научни, ни за књижевноуметнички стил, док је за све остале моделе анализирана грађа понудила примере. За пет конструкционих модела **пр(и)е + Ген., уочи + Ген., након + Ген.** и **у току (током) + Ген.** као и за конструкцију **од + Ген... до + Ген.** нису пронађени примери за књижевноуметнички стил, док је конструкциони модел **с(а) + Инстр.** потврђен само у књижевноуметничком стилу. Ретко се јавља девербативна именица само с предлогом *за*; ту обично долази и именица време: *за време + Ген.*

У анализираној грађи су готово све падежне конструкције везане. Најзаступљенији падежи су локатив и генитив. Из овога видимо да се девербативна именица понаша слично у научном и књижевноуметничком стилу као и у осталим функционалним стиловима. Ако упоредимо број пронађених примера из научног и књижевноуметничког стила, можемо уочити да примера за научни стил у уџбеничкој литератури има дупло више него у књижевноуметничком. Једини изузетак је конструкциони модел **с(а) + Инстр.,** који се не јавља у научном стилу, а потврђен је у књижевноуметничком. Конструкциони модели девербативних именица са темпоралним значењем потврђују оцену М. Радовановића да процесима номинализације погодују „специјални“ стилови језичког стандарда међу којима је и научни стил.

2.2. Значења пропратне околности

Међу падежним конструкцијама са девербативном именицом које у површинској структури исказа кондензују базично реченично значење пропратне околности у савременом српском језику појављују се следећи конструкциони модели: **у + Лок., уз + Акуз., без + Ген., с(а)**

+ Инстр., кроз + Акуз. У дубинској структури ових исказа реконструирани се клауза типа (И) *При њом, А да њри њом* (Радовановић 1977/II: 94). Значење пропратне околности обавезно представља њену симултаност са корелативном предикацијом. У дубинској структури оваквих исказа површинску девербативну падежну конструкцију најчешће заступа реченична предикација у виду финитног глагола имперфективнога вида. То значи да су да су наведене падежне конструкције са значењем пропратне околности у већини примера замењиве са глаголским прилогом садашњим (Радовановић 1977/II: 94).

у + Лок. [←При том + Гл.]

књижевноречењички: Гледајући једну слику, ја сам, поред уживања које ми она пружа уживао и **у њомисли** да ће ту слику гледати и мој друг... (Ч 7; Андрић, *Панорама*: 48); Сагнувши главу над својом ћерчицом, ћутао је **у том** страховитом **њрскању** блата и **одсакану** грања... (Ч 8; Црњански, *Сеобе*: 34);

уз + Акуз. [←При том + Гл.]

научни: Казује се или пева најчешће **уз њрајтњу** одређених инструмената (гусле, тамбура) (Ч 5: 132); Певају се **уз њрајтњу** одређених инструмената (код нас, гусле и тамбура) (Ч 6: 175); Посленичке народне лирске песме певају се **уз рад** (Ч 7: 23); **Уз њомоћ** наставника протумачи наслов песничке збирке *Ђулићи* (Ч 8: 23);

књижевноречењички: Ствар је ипак уређена и капетан је добио све што је тражио, **уз обећање** да ће пазити на заставе... (Ч 5; Радовић, *Кайеџан Џон Пийлфокс*: 57); **Уз њуцњаву** је ишло и све остало... (Ч 8; Андрић, *Прича о кмеју Симану*: 233);

без + Ген. [←А да при том + нег. + Гл.]

научни: Та радња траје **без њрекида** (*њињи, болењи*) или траје **уз** повремене **њрекиде** (лупкати) (Г 5: 66); Несвршени глаголи означавају радњу која може трајати **без њрекида** (*волењи, њћи, лењењи*) или **са њрекидима** (*зањињкивањи, њрењњањи, куњкањи*) (Г 7: 61); Познато је да их људи изричу **без жеље** да се заиста некоме и деси нешто лоше, тако да оне негирају већ **у изрицању** (Г 7: 171);

књижевноречењички: Преда мнош су трептали **без њресњанка** сунчеви зраци... (Ч 6; Миланковић, *Кроз васиону и векове*: 69);

с(а) + Инстр. [←При том + Гл.]

научни: „Вала тебе, славни кнез Лазаре“, каже **с њошњовањем** Милош Обилић своме владару (Ч 6: 169); Ракићеве песме с косовском тема-

тиком настале су у периоду који је песник – иако *с* повременим кратким *йрекидима* – провео у Српском конзулату у Приштини... (Ч 7: 144);

књижевноуметнички: Волела сам их нервозно и *са стйрейњом*, јер сам видела да сунце залази, и знала да ће за дан или за недељу поумирати шарени и луди лептири... (Ч 6; Секулић, *Буре*: 45); Ни у овој изузетној ситуацији није могао а да је, *са* стидљивим *йошијовањем*, не ослови... (Ч 7; Топић, *Доживљаји Николејине Бурсаћа*: 63); – Познајем! – изговори *с омаловажавањем*... (Ч 7; Домановић, *Мриво море*: 228); – Да – једва чујно и *с најрезањем* одговори дијете (Ч 8; Кочић, *Кроз међаву*: 161); Он само махну главом и пође шапућући *са* језивом *слуињом* у души... (Ч 8; Кочић, *Кроз међаву*: 162);

кроз + Акуз. [←При том + Гл.]

књижевноуметнички: Кад је, у једном часу, све изгледало да је српски пораз сасвим близу, Вишњићева се песма проломила над Дунавом, *кроз йуцњаву*... (Ч 6; Велмар Јанковић, *Улица Филија Вишњића*: 222); Дете поче да га милује рукама, хватајући га за сребрне кићанке на клобуку, смејући се, *кроз йлач* (Ч 8; Црњански, *Сеобе*: 34). Она је, међутим, дрхћући сва, као луда, кидала са себе сребрне плетенице, дугмад, свилене пришивене цветове и чипке, вичући и понављајући, *кроз йлач*, све исте речи, све иста преклињања (Ч 8; Црњански, *Сеобе*: 34).

У анализираној грађи за значење пропратне околности пронађена су сви конструкциони модели са девербативном именицом као кондензатором реченичног значења за књижевноуметнички стил, док за научни није пронађен ни један пример за конструкционе моделе **у + Лок. и кроз + Акуз.** Иако за два конструкциона модела нису пронађени примери за научни стил, анализирана грађа је показала да су ипак бројнији од пронађених примера за књижевноуметнички стил. Најбројнији је конструкциони модел **с(а) + Инстр.**

2.3. Значења типа „основ“, „критериј“

Милорад Радовановић каже да значења типа „основа“, „критерија“ могу бити заступљена следећим падежним конструкцијама са девербативном именицом: **по + Лок., према + Лок. и на основу + Ген.** У дубинској структури реконструишу се клаузе типа: *На основу йюга шйю/ шйја / како / колико*. М. Радовановић истиче да су конструкциони модели са значењем типа „основ“, „критериј“ нарочито фреквентни у новинарском, правном, административном, научном и политичком стилу. У прегледаној грађи пронађени су примери за све предлошко-падежне конструкције:

по + Лок. [← На основу тога што / шта / како / колико]

научни: Људи се препознају не само **по изгледу** него и по начину говора... (Г 5: 134); Прочитај песму (одломак из песме) **по избору** из своје читанке (Г 5: 137); Најмањи заједнички део свих речи који их повезује **по значењу** назива се корен речи (Г 6: 12); **По** својој **звучности** и **по проласку** ваздушне струје сонанти су слични самогласницима (Г 6: 30); **По** народном **схвајању**, нема свака клетва једнаку тежину... (Г 7: 171); Који је јунак, **по** твом **мишљењу**, најпоштенији (Ч 5: 131); Подваци у тексту реченице у којима Вањка приповеда **по сећању** (Ч 6: 134);

књижевнорумейнички: За време Немањића, средњовековна Србија, **по просвећености** својој, може да се пореди са другим, срећнијим државама (Ч 7; Црњански, *Свети Сава*: 120); **По** хришћанском **учењу**, тако је празник Ускрса, пошто је везан за недељу... утиснут у космички начин кретања (Ч 8; Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*: 181); **По** народном **схвајању**, ово је празник тако велики као Божић (Ч 8; Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*: 181); Ако би се смер мењао, и срећа би се, **по веровању**, у домаћинству преокретала (Ч 8; Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*: 181);

према + Лок. [← На основу тога шта / како]

научни: Како се именице деле **према значењу** (Г 5: 14); Групиши их **према значењу** у врсте... (Г 5: 28); Подела придева **према значењу** (Г 5: 44); Како се придеви деле **према значењу** (Г 5: 44); **Према наводима** неких научника, она се налазила између Балтичког мора на северу, Карпата на истоку и реке Дњепра на југу (Г 7: 9); Речце су непроменљиве речи које означавају однос говорника **према садржају** реченице (Г 7: 85); Како се речи деле **према насјанку** (Г 8: 30); Одреди, **према значењима** која се налазе у загради, дужину акцентованог слога у њима (Г 8: 141); Њима се веома често постиже убедљивост у саопштавању, показује емоционалност или став **према изговореном** (Г 8: 168); Двадесет најчешћих придева и глагола који се користе у телевизијским рекламама, **према** једном **истираживању**, јесу... (Г 8: 227); Образложи, шта је **према** твом **мишљењу** у њиховом понашању неприхватљиво недругарски (Ч 5: 214); Књиге староставне су су **према** народном **схвајању** старе књиге... (Ч 6: 175); На који је начин, **према** народном **веровању**, постала корњача (Ч 6: 194); Класификација лирских народних песама се врши **према намени** и начину извођења (Ч 7: 38); Наведи шта, **према мишљењу** лирског јунака, представља истинску срећу (Ч 8: 45);

Гледање трагедије, *према* Аристотеловом *мишљењу*, има позитиван утицај на публику... (Ч 8: 145);

књижевноуметнички: Сви су они у суштини једнако и подједнако вредни наше пажње, јер показују место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом, него је савладао и премостио како је могао, *према* свом *схваћању*... (Ч 5; Андрић, *Мосћови*: 40);

на основу + Ген. [←На основу тога што]

научни: Шта **на основу приказивања** панике сазнајеш о њеној моћи (Ч 5: 107); **На основу ојиса** Вељковог телесног изгледа и појаве замисли његов портрет (Ч 5: 149); Шта сазнајеш о Николином карактеру **на основу** његовог *понашања* (Ч 5: 159); Шта сазнајеш о приповедачу **на основу** неких његових *поступака* (Ч 5: 173); Шта **на основу** таквог његовог *поступка* сазнајеш о Јордановим особинама и сећањима (Ч 5: 214); Шта сазнајеш о њему **на основу** његовог *разговора* са децом (Ч 5: 214); Шта **на основу поступака** и речи Бајиног деде можеш закључити о његовом карактеру (Ч 5: 219); Шта **на основу** девојчиних *поступака* можеш да закључиш о њеном карактеру (Ч 6: 46); Спреми се да **на основу** текста и својих *размишљања* искажеш поруке приповетке (Ч 6: 46); Шта **на основу ујошребе** риме можеш да закључиш о ритмичности песме (Ч 6: 202); Спреми се да **на основу** Давидовог *понашања и говора* тумачиш његове стварне намере... (Ч 6: 213); Шта о Ани сазнајеш **на основу** њеног *сећања* (Ч 7: 60); Тумачи **на основу** мајчиних *поступака* њена осећања према сину (Ч 8: 49); Протумачи лик Бирчанина Илије **на основу** његових речи или *поступака* (Ч 8: 69); Спреми се да **на основу** песме и својих *размишљања* искажеш поруке ове песме (Ч 8: 69); **На основу** свог *доживљаја* драме образложи зашто жена у драми нема име (Ч 8: 95); Окарактериши чобанинов лик **на основу** његових *поступака* (Ч 8: 100); Шта сазнајеш о његовој породици **на основу** ретроспективног *излагања* догађаја (Ч 8: 164); Шта о ликовима сазнајеш **на основу изгледа** њихове куће (Ч 8: 221).

У анализираној грађи за значења типа „основ“, „критериј“ пронађена су сви конструкциони модели са девербативном именицом као кондензатором реченичног значења за научни стил, док за књижевноуметнички није пронађен ни један пример за конструкциони модел **на основу + Ген.** Анализирана грађа показала нам је да је неупоредиво већи број примера у уџбеничкој литератури пронађен за научни стил. Именице које се најчешће користе уз конструкционе моделе **по + Лок.** и **према + Лок.** су *мишљење, значење, схваћање, веровање*. За конструкциони модел **на основу + Ген.** најчешће коришћена именица је

йосйуйак, мада има и других именица које могу стајати у овом конструкционом моделу.

3. Овим радом настојали смо да на грађи коју је понудила уџбеничка литература за старије разреде основне школе (*Чийанка* и *Грамајика*) испитамо колики је удео и значај глаголских именица као кондензатора реченичног значења у њима, као и да објаснимо узрок њихове употребе у тој литератури. Сама грађа наметнула је два стила – научни и књижевноуметнички, који се разликују по много језичких параметара, а један свакако јесте присуство односно одсуство девербативних именица, јер оне јесу карактеристичне за научни стил док се у књижевноуметничком ређе јављају.

За испитана значења у анализираној грађи потврђени су готово сви конструкциони модели с девербативним именицама као кондензаторима реченичног значења. Анализа грађе показала је да су глаголске именице као кондензатори реченичног значења у уџбеницима присутне не само у сегментима који су написани научним стилем, него и у сегментима који су написани књижевноуметничким стилем. Ипак, ако упоредимо број пронађених примера из научног и књижевноуметничког стила, можемо уочити да примера за научни стил у уџбеничкој литератури има дупло више него у књижевноуметничком. У анализираној грађи су готово све падежне конструкције везане, изузетак је конструкциони модел **в + Инстр**, који се јавља врло ретко. Најзаступљенији падежи су локатив и генитив, а затим следе инструментал и акузатив. Добијени подаци поклапају се у основи са резултатима које је у свом раду *Именица у функцији кондензатора* изнео Радовановић.

Девербативне именице погодне су за научни стил који захтева тачност изражавања и сажетост мисли и језика и не може се увек задовољити глаголским описивањем (Јонке 1965: 365). Познато је да научни стил карактеришу посебне процедуре мишљења, које приликом избора језичких средстава као битне критеријуме постављају: економичност, синтетичност, безличност, неовремењеност, немодалност... Управо ове особине поседују девербативне именице, па је стога логична њихова честа употреба у уџбеничкој литератури у сегментима који су написани научним стилем.

Екстралингвистичке погодности као што су апстрактност тематике, интелектуализованост, уопштеност утичу на честу појаву девербативне именице као кондензатора реченичног значења у њему. Анализирана грађа је потврдила да сегменти који су писани научним стилем обилују апстрактним именицама (*мишљење, значење, схваћање, веровање, губљење, изговор, сећање...*), па је стога реченица

у њима често у највећој мери интелектуализована (Радовановић 2007). То је одлика и уџбеничке литературе.

Велики број примера девербативних именица као кондензатора реченичног значења у уџбеничкој литератури присутан је и у књижевноуметничким текстовима. Кретање језика у правцу интелектуализовања језичког израза нарочито је запажено у делима савремених писаца (Црњански, Андрић, Тесла, Миланковић, Ћопић, Велмар Јанковић...), али и у текстовима који обилују ратном, историјском, биографском и аутобиографском тематиком.

Анализирана грађа потврдила је да је девербативна именица као кондензатор реченичног значења има запажено место у уџбеничкој литератури, како у сегментима написаним научном тако и у сегментима написаним књижевноуметничком стилем.

ИЗВОРИ

- Г 5: Јелена Срдић, *Грамаџика 5*, Београд: Нови Логос, 2016.
 Г 6: Слађана Савовић и сар., *Грамаџика 6*, Београд: Нови Логос, 2016.
 Г 7: Слађана Савовић и сар., *Грамаџика 7*, Београд: Нови Логос, 2016.
 Г 8: Драгана Ђећез-Иљукић и сар., *Грамаџика 8*, Београд: Нови Логос, 2016.
 Ч 5: Наташа Станковић-Шошо, Бошко Сувајцић, *Чиџанка 5*, Београд: Нови Логос, 2016.
 Ч 6: Наташа Станковић-Шошо, Бошко Сувајцић, *Чиџанка 6*, Београд: Нови Логос, 2016.
 Ч 7: Наташа Станковић-Шошо, Бошко Сувајцић, *Чиџанка 7*, Београд: Нови Логос, 2016.
 Ч 8: Наташа Станковић-Шошо, *Чиџанка 8*, Београд: Нови Логос, 2016.

ЛИТЕРАТУРА

- Јонке 1965: Људевит Јонке, Глаголско и именичко изражавање, у: *Књижевни језик у теорији*, Загреб: Знање, 364–365.
 Радовановић 1977/I–II: Милорад Радовановић, Именица у функцији кондензатора I, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику XX/1*, Нови Сад, 63–144; Милорад Радовановић, Именица у функцији кондензатора II, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику XX/2*, Нови Сад, 81–160.
 Радовановић 1981: Милорад Радовановић, Номинализације у српскохрватском језику, *Научни састџанак славистиа у Вукове дане 7/1*, Београд, 251–259.

- Радовановић 2007: Милорад Радовановић, О „именичком стилу“ у Језику и уму, у: *Стиари и нови сјиси*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 7–26.
- Танасић 2013: Срето Танасић, О реченичној кондензацији у *Травничкој хроници* Иве Андрића, *Српски језик XVIII*, Београд, 35–43.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални сјилови*, Београд: Београдска књига.
- Филиповић 2015: Девербативне именице са значењем пропратне околности у језику књижевности, *Лингвистичке актуелности* 26, Београд, 11–22.

Vesna D. Filipović

GERUNDS AS CONDENSERS OF SENTENTIAL MEANING IN CLASS BOOK LITERATURE FOR SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

Nouns represent the most frequent part of speech in the Serbian language dictionary. Among the rest, they're high on the list thanks to the fact that the process of language nominalizations is a live one. The nominalizations mean creation of nominal means instead of verbal. This process is characteristic for many European languages and modern Serbian as well. The process of language condensation is favored by the scientific, administrative and journalistic style while it is less frequent in the literary-artistic style.

On the structure given in class book literature (*Reader and Grammar book*), in this work we intend to examine and determine the significance of gerunds as condensers of sentential meaning within them and to explain the cause of their usage in that literature.

Analysis of the structure has demonstrated that gerunds as condensers of sentential meaning in class books are present not in the segments written in scientific style only, but the segments written in literary-artistic style as well and that, beside thematic, their usage may be influenced by extralinguistic conveniences like intellectualness, generality and special procedures of thinking like economy, synthesis, impersonality.

Key words: Serbian language class books, sentential condensation, gerunds, scientific style, literary-artistic style.